

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Мельничук Оксана Михайлівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

вул. Галицька, 2, Івано-Франківськ, Україна

Особливості ввічливих мовних взаємин між учасниками спілкування стали вагомим предметом наукових досліджень у сучасному мовознавстві. Упродовж останніх десятиліть науковцями активно розглядаються різні аспекти вивчення етикетних висловлень, а саме: формально-граматичний, когнітивний, психолінгвістичний, соціолінгвістичний, культурологічний, лінгвостилістичний, етнопсихологічний. Багатоманітність підходів до висвітлення та системної характеристики цих напрямів дослідження дають змогу говорити про актуальність і наукову перспективу цієї проблематики. Зокрема, етнопсихологічний аспект вивчення етикетних висловлень займає чільне місце з-поміж об'єктів наукових розвідок. Він все частіше привертає увагу культурологів, психологів, філософів, мовознавців.

Однією із спроб здійснити дослідження етнопсихологічних особливостей конструкцій мовленнєвого етикету є запропонована стаття. Мета нашої наукової розвідки полягає у з'ясуванні традиційних та регіональних ознак формул ввічливості з урахуванням функціональних аспектів мовленнєвої діяльності. Матеріалом дослідження обрано новели Василя Стефаника.

Здійснений аналіз етнопсихологічних особливостей етикетних висловів підтверджує думку про те, що зазначені конструкції є конденсатором думок, волі, самовираження мовців на ментальному рівні. Вони є істотною комплексною категорією, яка репрезентує загальнонаціональну мовну картину світу, засвідчує етнопсихологічні та етнокультурні виміри світосприйняття.

Зафіксовані конструкції ввічливого спілкування репрезентують такі семантико-функціональні різновиди: привітання, подяка, вибачення, прохання, побажання і прощання.

Досліджувані конструкції засвідчують стрижневі етнопсихологічні особливості зворотів ввічливості мешканців Покуття, як-от: щирість, емоційність, чуттєвість, глибоку релігійність, почуття самоповаги та гречне ставлення до інших.

Ключові слова: етнопсихологічні особливості, етикетні висловлення, культура мовлення, мовленнєвий етикет, національні риси.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Сьогодні високий рівень духовного та соціального розвитку нашої країни мають забезпечувати всі компоненти багатоманітної культурної спадщини українців. Значна роль у цьому відводиться первозданній системі етикетних конструкцій, адже в ній «чується голос предків, у ній відлунюють перегорнені сторінки історії» [1, 13].

Історична пам'ять українського народу зберегла для нащадків чимало конструкцій етикетного спілкування. Витоки цих зворотів сягають глибини тисячоліть. «Окремі вислови етноетикету сягають ще й дохристиянського періоду і пов'язані з язичеською обрядністю, звичаями, уявленнями слов'ян» [3, 19]. Як справедливо зазначає О. Губко, «мовна сфера постає як найбільш універсальна й потужна психічна метаструктура, найбільш повний резервуар набутого індивідом і етносом історичного й життєвого досвіду, а також найбільш могутній важіль розвитку особистості й усього народу» [5, 169].

Попри факти денационалізації, лінгвоциду, етноциду ми повинні мати змогу віднайти у забутих конструкціях ввічливого спілкування «джерело національної самобутності» [6, 5].

Актуальність роботи визначається зростанням уваги до етнопсихологічного аспекту дослідження мовленнєвого етикету українського народу та активною реалізацією нових напрямів лінгвістичних розвідок.

Сучасний стан розвитку українського мовознавства характеризується намаганням розв'язати найважливіші завдання щодо системного вивчення етикетних висловлень.

Значну увагу приділяла аналізу культури мовлення у функції генетичного коду народу, «яким кожна людина зв'язана з макросвітом» [2, 4], український мовознавець Н. Бабич.

Зазначений напрямок доповнюється також розглядом історично зумовленої унормованості етикетних висловлень, яка формується на основі національно-ідентифікаційного критерія. Як зазначає І. Фаріон, мова не лише про

«збереження мовної традиції, але й центральна увага до унікальних мовних ознак, на противагу до нівеляційних процесів, інтернаціоналізації чи уніфікації лексики» [12, 10].

До проблеми колоквіалізації, субстандартизації, вульгаризації етикетного мовлення у своїх працях зверталися також О. Тараненко, М. Пилинський, С. Єрмоленко, Л. Белей.

Доцільно згадати, що до питання нищення автентичності мовної норми в конструкціях мовленнєвого етикету привертав увагу ще В. Сімович у статті «Наша товариська мова». Автор зазначає, що «колишні форми товариської мови, що були поширені в колах інтелігенції XVII – XVIII ст. – занепали, бо інтелігенція перебрала чужу «московську мову» і її вислови» [9, 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досконале усне чи писемне мовлення неможливе без дотримання етикетних норм спілкування та культури слововживання. Як стверджує Л. Кудрик, «немає нічого чеснішого від слова. Слово настільки важливе, що словом і подякою ми вшануємо Бога» [7, 3], воно «конденсатор волі, уваги, всього душевного життя» [7, 6].

Загалом це саме можна сказати і про систему мовленнєвого етикету. Л. Мацько обґрунтовано відзначає, що «дбаючи про культуру мови та мовлення, ми підносимо загальну культуру суспільства, виховуватимемо шляхетність поведінки і стосунків» [8, 30].

Термін «мовленнєвий етикет», у трактуванні М. Стельмаховича, містить у своєму змісті передусім «ввічливість, взаємоповагу співрозмовників» [10, 33].

Широке тлумачення цього поняття представлено, наприклад, у висловлюванні М. Білоус: «В основі спілкування українського народу лежать такі загальнолюдські і морально-етичні цінності, як: доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Цими чеснотами він славився віддавна» [3, 19].

Такий погляд на етнолігвістичний аспект дослідження системи мовленнєвого етикету опирається на більш ранню наукову традицію. Наприклад, Д. Чижевський у своїй розвідці «Нариси з історії філософії на Україні» (Мюнхен, 1983) визначальними рисами «психічного укладу українця» називає «емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм», «індивідуалізм та стремління до «свободи», «неспокій і рухливість», «релігійність», «мир як основна етична і соціальна цінність, мир між людьми та мир людини з Богом» [13, 17-19].

Функціонуванню українського мовленнєвого етикету, лінгвостилістичному аспекту його

дослідження присвячені розвідки О. Потебні, І. Кропицького, М. Стельмаховича, М. Білоус, Н. Плющ, Т. Панько, Н. Гуйванюк, Л. Мацько, Г. Татаревич.

Культурологічному аспекту дослідження системи мовленнєвого етикету значну увагу приділили Я. Радевич-Винницький, С. Богдан, М. Скаб, Н. Бабич, О. Миронюк, О. Сербенська, А. Коваль, О. Мацько, О. Кульбабська.

Невтомно популяризували систему засобів вираження ввічливості української мови й активно розробляли питання про граматичну природу етикетних висловлень І. Вихованець, К. Городенська, М. Каранська, І. Сухомлин, В. Литовченко.

Значну увагу приділено етнопсихологічному аспекту дослідження етикетних конструкцій у наукових працях С. К. Богдан. На думку авторки, «мовний етикет українців, втілений у системі мовних знаків, символів, словесних формул, жестів, міміки, увібравши найдавніші звичаї і традиції, утворюючи цілісну систему, що слугує їм у найрізноманітніших ситуаціях спілкування і є одним із кодів, які відкривають своєрідність національно-мовної картини світу» [4, 31]. Цьому аспекту дослідження присвятили свої розвідки В. Працьовитий, Л. Черкашина, Є. Онацький, В. Яків, М. Стахів.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу етнопсихологічних особливостей етикетних висловлень, які зафіксовані в новелах Василя Стефаника. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити семантико-функціональні види етикетних висловлень у новелах В. Стефаника; з'ясувати етнопсихологічні особливості зафіксованих формул ввічливості; дослідити комунікативні реалізації зафіксованих етикетних висловлень.

Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому запропоновано аналіз етнопсихологічних особливостей етикетних зворотів з урахуванням функціональних аспектів мовленнєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український мовленнєвий етикет – це феноменальне явище нашої духовної культури. У ньому більше, ніж в інших мовних конструкціях, виражається національний дух, генетичний зв'язок з предками, глибина і велич внутрішнього світу українців, найрізноманітніші вияви національної манери поведінки, чуттєвості та емоцій.

Етикетні висловлення репрезентують такі суттєві риси українського національного характеру, як: нескореність козацького духу, подвижництво, самопожертва, почуття людської гідності та лицарської шляхетності.

Також яскраво виявляються в системі мовленнєвого етикету такі етнопсихологічні риси, як-от: емоційність, сентиментальність, релігійність, самобутній український гумор, стремління до пошуку нових форм духовного розвитку, здібність до сприйняття нового, прагнення основної етичної та соціальної цінності – миру.

Поринувши в глибоке небо художнього царства Василя Стефаника, ми відчуємо мову його серця, що залишає дедалі виразніші сліди в люстерках наших душ, а також простежимо етнопсихологічні особливості етикетних висловлень мовців Покуття.

Гроно рясних регіональних етикетних висловлень на пергаменті неба творів митця – незворушна струна, що велично єднає світогляд автора з етнопсихологією українського народу. Вони ваблять самобутньою розкішною покутського діалекту, невмирущою первинністю форм, естетичним вираженням християнського світогляду мовців.

Зафіксовані у новелах автора *привітальні* етикетні висловлення засвідчують віру письменника в нетлінність християнського вчення. На Покутті набуло поширення чимало конструкцій, осердям яких є слова «Бог», «Ісус Христос», адже релігійність – істотна риса менталітету мешканців цього етнографічного регіону України. Наприклад: «Славайсу» - «Навіки слава» [11, 29]; «Славайсу» - «Навіки слава» - та й сівав на лаві, що стояла довкола хати [11, 55]; «Славайсу» - «Навіки слава» [11, 67].

Ці естетичні ідеали знайшли відображення й у привітаннях покутян з нагоди великих християнських свят. Наприклад, під час найшанованішого родинного свята любові та надії - Різдва Христового, як-от: - А в вас, мамо, на печі Різдво? *Вінчую вас счастєм, здоров'єм, аби-сте ще прожили межі нами*, - віншував син мамі та й цілував у руку [11, 75]; «*Коханий мій брате Василю і ви, мамо! Клонюся до вас на Різдво і вінчую вас на ці света*» [11, 76].

Такі конструкції засвідчують віру мовців у Сина Божого – втілення правди, добра і спасіння, а також увиразнюють емоційність вираження авторської свідомості.

Етикетні *прохання-молитви* звучать в устах персонажів творів Стефаника, як утвердження у своєму духовному зростанні. І вкотре відчуваємо ту саму нестримну енергію його думки, незворушну пильність письменницького ока. Порівняймо: - *Матінко Христова, усім добрим людям стаєш на поратунок. Николаю світлий...* - та й бився в груди [11, 10]; - *...Боже, Боже, найди мені лік!* [11, 27]; - *Мне-оца і сина і світого духа амінь. Оченаш іжи єс*

на небесі і на землі... [11, 40]; « - *...Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути...*» [11, 52]; - *...Господи мні прости!* [11, 57].

Для Василя Стефаника ніколи не було обтяжливо пізнавати душу своїх земляків-селян. Його лицарська твердість у поглядах і незламність думок спонукали людей йти навпростець до омріяного щастя, оминаючи бурхливі потоки лицемірства, брехні та ілюзій. Скільки зримої ласки відчувається в етикетних конструкціях *прохання*, які відтворює автор на сторінках своїх новел, порівняймо: - *Та я вас прошю, газди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не оминали* [11, 52]; - *Прощю я вас за це дуже грішно, аби-сте мені мого хреста ніколи ні минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові его волю* [11, 52]; - *А проше...* [11, 48].

Ритуал ввічливих людських взаємин увиразнюють етикетні висловлення *подяки*. На сторінках творів автора вони пронизані безмежною вертикаллю часу та духовного досвіду українців, наприклад: -*Та декую вам красно, та най вам Бог дасть, що собі в него жєдасте. Дай вам Боже, здоров'є, діду Михайле* [11, 48]; - *Декую вам за це слово...* [11, 50]; - *Прости Біг, небого, я заговорю очинаш за твою Марію* [11, 67]; - *Бо да прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш* [11, 67]; - *... Але мене ще, Богу декувати, з памнєті не вікинуло...* [11, 70].

У зафіксованих конструкціях етикетного *вбачення* В. Стефаник розмовною барвою покутського діалекту згладжує ніяковіття співрозмовників, як-от: - *А законтентуйте жє си, газди, та й вбачайте за решту* [11, 48]; - *Ану-ко пережійте та й вбачейте, що-м на старість данець нагадав* [11, 48]; - *Вбачейте мені, пане, бо я не порозумів, а папері аді гєзди* [11, 72].

Гортаємо далі сувій розкішного мовного полотна, який зачаровує настояними в часі етикетними зворотами, наприклад: - *А проше, газди, а озміть жє без царамонії там будьте вбачні, бо ми вже подорожні* [11, 49]; - *... Та прости ми, стара, що-м ти не раз догорив, що-м, може, ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз* [11, 51].

Душа народу завжди шукала себе в Слові, яке засвідчує його національну пам'ять та зв'язок із рідною землею. Світ етичних цінностей яскраво відтворюють конструкції ввічливого *прощання* у мовленні героїв новел В. Стефаника. Наприклад: - *Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-єм то, забудьте,*

але благословіть у далеку дорогу [11, 8]; - *Йди здоров, Миколаю!* – кричала громада [11, 8]; - *Відки тебе візирати, де тебе шукати?! [11, 8]; - Та світкуйте здорові [11, 67]; «Клонюся до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й дітей моїх» [11, 77].*

Відтворюючи самотні ввічливі висловлення *побажання*, В. Стефаник вивершує зв'язок моделі етичних цінностей своїх земляків. Автор йде за голосом їхніх сердець, перев'язуючи тугу й безнадію покутян у пошуках щастя стрічкою макоцвітної любові. Наприклад: - *Най пан Бог твоїм дітям годить, де си поступ'ють. Най вам Бог усім дає ліпше, як мені...* [11, 6]; *Най пан Біг хоронить кожного доброго чоловіка...* [11, 22]; - *Та жий, поки світа та сонця...* [11, 24]; - *Може, кажу, Бог вам pomoже, як здастеси на него. Най вам Бог дасть якнайліпше [11, 37]; - Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі, та най Господь милосердний щасливо запровадить вас на місце тай допоможе ласков своєв наново таздов стати!* [11, 48].

Любов до Бога та Слова, повага до земляків та селянської праці, пам'ять про етичні та духовні цінності українців – триада, що вплетена В. Стефаником у візерунок життя рідного народу й формує неосяжність його душі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізовані етикетні висловлення в художніх творах В. Стефаника широко засвідчили говіркові особливості мовлення мешканців Покуття, що дає змогу розглядати співвідношення загальнонародних та регіональних виявів мовленнєвого етикету. Нами визначено такі основні семантико-функціональні різновиди етикетних висловлень: привітання, подяка, вибачення, прохання, побажання і прощання. В основі виокремлення зазначених видів конструкцій лежать комунікативні наміри мовознавців, семантична та стилістична організація етикетних зворотів та комунікативна ситуація ввічливого контактування.

Розглянуті нами етикетні висловлення засвідчують характерні національні традиції

мовленнєвої поведінки українців, виявляють нерозривні зв'язки між етнопсихологічними особливостями комунікативної культури зі світосприйняттям нашого народу.

Почуття самоповаги та власної гідності, пошук шляхів до індивідуального розвитку стремління до внутрішньої гармонії та свободи – найвищі ідеали етичної свідомості покутян. Вони передаються з прадавніх часів від покоління до покоління, витворюючи міцну і багатогранну структуру етнокультурного розвитку цієї групи населення України. Зафіксовані етикетні конструкції засвідчують духовний, інтелектуальний, художньо-естетичний рівень розвитку, душевний світ українців та набутий ними історичний досвід.

До типових рис мешканців цього етнографічного регіону справедливо зараховують також повагу до старших, шанобливе ставлення до жінки, як матері, як охоронниці домашнього вогнища. Покутяни відкриті і гостинні у спілкуванні, відповідальні і чесні у ділових стосунках, сміливі і незалежні у своїх міркуваннях. Їхня висока духовність, глибока моральність, громадянська свідомість – це справжній вимір незламності національного духу.

Це глибоко релігійні мовці, в яких непахитне відчуття Божої всеприсутності, істинне усвідомлення волі Вседержителя над їхнім життям і думками. Релігійні основи в світогляді покутян нерозривні з таким етнопсихологічними рисами, як: чуттєвість, відкритість, емоційність, одвічний зв'язок із землею.

Отже, етнопсихологічний аспект вивчення етикетних висловлень підтверджує різноманітність семантико-функціональних виявів конструкцій ввічливості, розширює відомості про їхні комунікативні реалізації та відображення в них суттєвих рис українського національного характеру. Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямі може бути характеристика виявів модальності, яка репрезентує ввічливі стосунки між співрозмовниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ, 1994. 254 с.
2. Бабич Н. Сила мовленого слова: науково-публіцистичні нариси з культури української мови. Чернівці, 1996, 176 с.
3. Білоус М. П. Заговори, щоб я тебе побачив. Антисуржик. Львів, 1995. С. 19-23.
4. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ, 1998. 475 с.
5. Губко О. Психологія українського народу. Київ, 2015. Кн. 1. 504 с.
6. Караванський С. Секрети української мови. Львів, 2009. 344 с.
7. Кудрик Л. «Хто стереже свої уста, той зберігає свою душу...». Українська мова й література. 2002. № 13. С. 3-12.
8. Мацько Л. І. Культура мови: Заговори, щоб я тебе побачив. Початкова школа. 1996. № 3. С. 28-30.

9. Сімович В. Наша товариська мова. Українське мовознавство / упоряд. Ю. Шевельов. Ottawa, 1984. С. 36-42.
10. Стельмахович М. Г. Опрацювання основних правил мовного етикету. Українська мова і література в школі. 1980. № 6. С. 33-41.
11. Стефаник В. С. Камінний хрест. Харків, 2013. 171 с.
12. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, відмова. Івано-Франківськ, 2009. 328 с.
13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Мюнхен, 1983. Ч. 34. 175 с.

REFERENCES

1. Antonenko-Davydovych, B. (1994). Yak my hovorymo [How we speak]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Babych, N. (1996). Syla movlenoho slova: naukovy-publitsychni narysy z kultury ukrainskoi movy [The power of the spoken word: scientific and journalistic essays on the culture of the Ukrainian language]. Chernivtsi [in Ukrainian].
3. Bilous, M. P. (1995). Zahovory, shchob ya tebe pobachyv [Speak so I can see you]. Antysurzhyk. Lviv [in Ukrainian].
4. Bohdan, S.K. (1998). Movnyi etyket ukraintyiv: tradytsii i suchasnist [Language etiquette of Ukrainians: traditions and modernity]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hubko, O. (2015). Psykholohiia ukrainskoho narodu [Psychology of the Ukrainian people]. Kyiv, Kn. 1 [in Ukrainian].
6. Karavanskyi, S. (2009). Sekrety ukrainskoi movy [Secrets of the Ukrainian language]. Lviv [in Ukrainian].
7. Kudryk, L. (2002). «Khto sterezhe svoi usta, toi zberihaie svoiu dushu...» [«Whoso keepeth his mouth, he saves his soul ... »]. Ukrainska mova y literatura, 3 [in Ukrainian].
8. Matsko, L. I. (1996). Kultura movy: Zahovory, shchob ya tebe pobachyv [Language Culture: Speak so I can see you.]. Pochatkova shkola, 3 [in Ukrainian].
9. Simovych, V. (1984). Nasha tovaryska mova [Our friendly language]. Ukrainske movoznavstvo/uporiad. Yu.Shevelov. Ottawa [in Ukrainian].
10. Stelmakhovych, M. H. (1980). Opratsiuvannya osnovnykh pravyl movnoho etyketu [Elaboration of the basic rules of language etiquette]. Ukrainska mova i literatura v shkoli, 6 [in Ukrainian].
11. Stefanyk, V. S. (2013). Kamynnyi khrest [Stone Cross]. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Farion, I. D. (2009). Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidmova [Language norm: destruction, search, rejection]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
13. Chyzhevskiy, D. (1983). Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Miunkhen [Essays on the History of Philosophy in Ukraine], Ch.34 [in Ukrainian].

ETHNOPSYCHOLOGICAL FEATURES OF ETIQUETTE GREETINGS IN VASYL STEFANYK'S NOVELS

Melnychuk Oksana Mykhailivna

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Department of Linguistics

Ivano-Frankivsk National Medical University

Str. Halytska, 2, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Peculiarities of polite language relations between the participants in the communication process have become an important subject of scientific research in modern linguistics. In recent decades, scholars have been actively considering various aspects of the study of etiquette, namely: formal-grammatical, cognitive, psycholinguistic, sociolinguistic, culturological, linguistic-stylistic, ethnopsychological. The variety of approaches to coverage and system characteristics in these areas of research allow us to talk about the relevance and scientific perspective of this issue. In particular, the ethnopsychological aspect of the study of etiquette occupies a prominent place among the objects of scientific research. It is increasingly attracting the attention of culturologists, psychologists, philosophers, linguists. The proposed article is one of the attempts to study the ethnopsychological structures of speech etiquette. The aim of our scientific research is to clarify the traditional and regional features of the formulas of politeness, taking into account the functional aspects of speech activity. Vasyl Stefanyk's short stories were chosen as the material of the research. The analysis of etiquette expressions ethnopsychological features confirms the opinion that these constructions are a condenser of thoughts, will, self-expression of speakers at the mental level. They are an essential complex category, which represents the national linguistic picture of the world, testifies to ethnopsychological and ethnocultural dimensions of world perception. Fixed constructions of polite communication represent the following semantic-functional varieties: greetings, thanks, apologies, requests, wishes and farewells. The etiquette statements considered by us testify to characteristic national traditions of speech behavior of Ukrainians, reveal inseparable connections between ethnopsychological features of communicative culture with world perception of our people. The studied constructions represent the main ethnopsychological features of the politeness of Pokuttya residents, such as: sincerity, emotionality, sensuality, deep religiosity, self-esteem and respectful attitude towards each other.

Key words: *ethnopsychological features, etiquette statements, speech culture, speech etiquette, national features.*